

9. *Махрачева, Т. В.* Народный календарь Тамбовской области (этнолингвистический аспект) : монография / Т. В. Махрачева. — Тамбов : Изд-во Р. В. Першина, 2008. — 230 с.
10. *Павлова, М. Р.* Полесская терминология ткачества на общеславянском фон : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Р. Павлова. — М. : Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР, 1990. — 18 с.
11. Тематический словарь говоров Тверской области / под ред. Т. В. Кирилловой [и др.]. — Тверь, 2003. — Вып. 2. — С. 62—73.
12. *Толстая, С. М.* Полесский народный календарь / С. М. Толстая. — М. : Индрик, 2005. — 600 с. — [Традиционная культура славян. Современные исследования].
13. *Толстой, Н. И.* Язык и культура / Н. И. Толстой // Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М. : Индрик, 1995. — С. 15—26.
14. *Чемерчева, А. А.* Народная метеорология: поверья, обряды и терминология (этнолингвистический аспект) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. А. Чемерчева. — Тамбов, 2006. — 26 с.
15. *Чумакова, Ю. П.* Лексика традиционного ткачества в говорах района «Богословщина» Рязанской области (семантическая, диалектологическая и этимологическая характеристика) / Ю. П. Чумакова ; ред. Б. В. Горбунов. — Рязань, 1995. — 228 с.
16. *Штукарева, Е. Б.* Тематическая группа наименований тканей в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. Б. Штукарева. — М., 2001. — 16 с.

УДК 811.161.3:82-84

А. І. Гатоўчыц

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

АФАРЫЗМЫ ІВАНА ШАМЯКІНА СА СТРУКТУРАЙ СКЛАДАНАГА СІНТАКСІЧНАГА ЦЭЛАГА

Уводзіны. Афарызм (грэч. *aphorismos* азначэнне, сціслае выслоўе) — крылатае выслоўе канкрэтнага аўтара. У сціслай, лаканічнай форме яно трапна выказвае якую-небудзь абагульненую, тыпізаваную, закончаную і глыбокую думку.

Афарыстычная манера пісьма ў той або іншай ступені ўласціва многім беларускім пісьменнікам і паэтам. Сярод іх на адным з першых месцаў павінна стаяць імя народнага пісьменніка Беларусі Івана Шамякіна, мова прозы якога вызначаецца яркімі, трапнымі, запамінальнымі афарыстычнымі выказваннямі, што выяўляюцца не толькі ў аўтарскай мове пісьменніка, але і ў мове герояў яго апавяданняў, аповесцей і раманаў.

Вядома, выказаць думкі сцісла, трапна ды яшчэ абагульніўшы шматлікі жыццёвы вопыт — задача складаная. Іншы раз аднаго сказа для гэтага мала. Таму не дзіўна, што І. Шамякін будзе многія свае афарызмы ў выглядзе складанага сінтаксічнага цэлага.

«Складанае сінтаксічнае цэлае (далей — ССЦ), — адзначае А. В. Солахаў, — сінтаксічная адзінка, якая раскрывае адну з тэм (мікратэм) звязнага тэксту і складаецца з некалькіх сказаў, што маюць сэнсавую і структурную цэласнасць. З кампазіцыйна-стылістычнага пункту гледжання ССЦ з'яўляецца часткай тэксту або асобным тэкстам, які будзецца па пэўнай схеме (мадэлі): зачын — сярэдняя частка — канцоўка» [2, с. 304]. Складанае сінтаксічнае цэлае здольна комплексна, эканомна і дакладна перадаць самыя тонкія сэнсавыя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні розных значэнняў [1, с. 499].

Асноўная частка. Афарызмы І. Шамякіна, выражаныя ССЦ, уяўляюць невялікія звязныя тэксты, што вызначаюцца адзінствам зместу, сінтаксічнай і рытміка-інтанацыйнай будовы: *Нельга хаваць праўду. Ніякую. Якая б суровая яна ні была. Нявыгадная. Небяспечная. Асабліва нельга хаваць ад дзяцей. Асабліва* [7, т. 5, с. 376]. У прыведзеных крылатым выслоўі тэмай з'яўляецца першы сказ: *Нельга хаваць праўду*, канцоўкай — *...асабліва ад дзяцей*. Выразнасць, трапнасць, эмацыянальнасць афарызма дасягаецца за кошт парцэляваных канструкцый, якія так цесна знітаваны паміж сабой, што страта аднаго кампанента адмоўна адбілася б і на рытміка-інтанацыйнай будове, і на цэласнасці зместу ўсяго выказвання.

Кожны вырваны з кантэксту афарызма сказ, застаючыся самастойнай сінтаксічнай адзінкай, губляе сэнсавую напоўненасць, абумоўленую цеснай сувяззю з сумежнымі сказамі. Думка, выражаная ў ім, закончана толькі адносна і патрабуе свайго далейшага развіцця. Сказы, аб'яднаныя ў адным афарызме, пэўным чынам збліжаюцца, ствараючы выказванне, якое выражае адну разгорнутую думку: *Любоў — яднанне дзвюх душ. Каханне — гэта агонь, які запаліста ўспыхвае, але лёгка можа і патухнуць. Гэта — песня, якая дае асалоду, але можа хутка і скончыцца. А калі з'яўляецца любоў, то яна звязвае навечна. Яна — не мёд, яна — жытнёвы хлеб, у якім маем патрэбу штодня, і яна, любоў, як хлеб, арганізму, дае жыццёвую сілу пачуццю* [9, с. 57]; *Любяць чалавека, а не яго ўчынкi. А чалавек не анёл. Ён не можа быць увесь час ружовенькі* [7, т. 3, с. 526].

Афарызм, як ССЦ, адрозніваецца ад афарызма, які з'яўляецца адным сказам, толькі аб'ёмам. Афарызм, выражаны ССЦ, таксама, як і сказ, мае семантычную і сінтаксічную завершанасць: кожны з наступных сказаў пашырае і развівае змест папярэдняга: *Праўдай нельга гандляваць, як і сумненнем, верай. Праўда — дар Божы. Яе нёс Ісус Хрыстос* [8, с. 66]; *Праўда — у кожнага свая. У багатага — адна, у беднага — другая...* [8, с. 66]; *Самы ганаровы ў краіне чалавек — араты і сейбіт. Ары і сей... добрае, вечнае* [8, с. 176]; *Ісціны агульнавядомыя, амаль банальныя. Іх лёгка паўтараць. Але нялёгка ажыццяўляць* [7, т. 5, с. 71].

Аднак у параўнанні са сказам ССЦ валодае большай сэнсавай закончанасцю і большай самастойнасцю: *Ворагу не трэба саступаць ні ў чым. Ворага трэба біць* [8, с. 422].

У афарызмах-ССЦ можа ўжывацца ланцужковая, паралельная і далучальная сувязі.

Ланцужковая сувязь самая прадуктыўная. Яе сродкамі часцей за ўсё выступаюць:

а) займеннікі: *Жыццё ёсць жыццё! Яно вышэй за любыя ўспаміны, за любыя філасофскія развагі, разумовыя пабудовы* [9, с. 44]; *...Адна рэч — розум, зусім другая — нашы пачуцці. Яны так часта не адпавядаюць розуму* [7, т. 5, с. 356];

б) злучнікі: *Як гэта агідна — хлусіць! Але хто тоне — ханаецца за саломінку. Толькі б не быць выкрытым тут жа! А таму адна хлусня цягне другую* [7, т. 3, с. 553]; *Пра небяспеку і гора многа гавораць тады, калі яны далёка і ёсць яшчэ надзея пазбегчы навалы. Калі ж гора стаіць на парозе, калі небяспека побач і страх завалодаў людзьмі — у такія хвіліны стараюцца гаварыць пра самае звычайнае, простае, але пра тое, то вельмі дарагое* [10, с. 112]; *Прыватнаўласніцкія гены самыя жывучыя. І множацца яны па меры росту ўласнасці* [9, с. 179];

в) сінанімічныя замены: *Не трэба залішне многа прызнанняў! Ва ўсім павінна быць разумная мера, у каханні таксама — ці, можа, нават — тым больш у каханні* [9, с. 49];

г) паўторы: *Моляцца не лбом — душой. Душа не павінна быць навідавоку. Душу бачыць адзін Бог. Ды самыя блізкія людзі* [9, с. 345].

Пры паралельнай сувязі сказы не счাপляюцца адзін з адным, як пры ланцужковай, а супастаўляюцца і часам супрацьпастаўляюцца. Напрыклад: *Без радасці, хоць якой, жыцця няма, ёсць існаванне, нават думак, самых высокіх — аб лёсе чалавецтва. Без уласнай радасці, няхай і бытавой, лёс чалавецтва не грэе* [9, с. 106]; *Што немагчыма сёння — робіцца магчымым заўтра. Што немагчыма для аднаго — лёгка здзяйсняецца другім* [7, т. 5, с. 62]; *Чыноўнік не заўсёды той, хто робіцца фармалістам і бюракратам у сваёй дзейнасці. [...] Чыноўнік той, у каго з'яўляюцца... нават не думкі, думак ён баіцца, як чорт ладана, а перажыванні, эмоцыі мешчаніна* [7, т. 6, с. 63].

Пры далучальнай сувязі частка або часткі афарызма выступаюць як самастойныя сказы. Яны пашыраюць яго змест дадатковымі звесткамі і тлумачэннямі. Гэта стварае ўражанне непасрэднасці маўлення, робіць афарызм семантычна напоўненым, выразным і эмацыянальна-экспрэсіўным: *Калі справа падыходзіць к канцу — цяжка кінуць. Хочацца скончыць* [5, с. 225]; *Хто корміць, таго хутка разумеюць. І звяры, і людзі* [9, с. 166]; *Самае страшнае адзіноцтва, калі побач людзі, сябры, а ты адзін. Як вязень, як адшчэпенец* [7, т. 5, с. 63]; *Расплюшчаная, знявечаная душа нікому не паможэ. І Богу не паслужыць; У кожнага — сваё месца. Богам назначанае. І ніхто не зможа яго заняць* [8, с. 314]; *...Перш чым стаць добрым спецыялістам у якой-небудзь галіне, трэба стаць чалавекам. Проста чалавекам. Праўдзівым, шчырым...* [7, т. 6, с. 93]; *Паверце, гэта найлепшае багацце — сяброўства! І найлепшая радасць!* [7, т. 2, с. 211].

Паводле мэтавай скіраванасці афарызмаў, іх мадальнасці, услед за З. К. Тарланавым [3, с. 401], сярод афарызмаў І. Шамякіна са структурай ССЦ мы вылучаем некалькі груп:

1) афарызмы, якія складаюцца з незалежных суджэнняў, аб'яднаных адной агульнай думкай: *Не трэба ніколі высоўвацца наперад, але не трэба і адставаць. Трэба ісці аглядаючыся* [4, с. 296]; *Вялікая сіла — марэ. Чалавек без яе быў бы нішто* [4, с. 307]; *Такая сутнасць чалавека, які ўмее думаць. Ён ўвесць на супярэчнасцях. Адмаўленне і сцвярджэнне... прымірэнне з усім можа спыніць яго поступ* [7, т. 5, с. 154]; *У сапраўднага чалавека павінна быць цвёрдая мэта... Чалавек павінен умець кіраваць сваімі ўчынкамі, настроем, сваімі пачуццямі. І марамі...* [7, т. 5, с. 294];

2) кожная частка якіх з'яўляецца рытарычным пытаннем: *Хто над людзьмі жартуе — Бог ці сатана? Хто зводзіць пары? Як узнікае ўзаемнае прыцягненне, якое называецца каханнем? Загадка прыроды* [9, с. 114];

3) якія пачынаюцца з рытарычнага пытання: *Халасцяк што гэта за чалавек? Пасвістаў — і нікому ніякай карысці. Жанаты — гэта чалавек! Тварэц! Аснова дзяржавы. Само жыццё — жонка, дзеці — вымушае яго працаваць з большай аддачай* [4, с. 111];

4) якія пачынаюцца з воклічу: *О, гэта матчына адданасць! Толькі душу, аброслую мохам, яна не кранае!* [6, с. 56]; *Што робіць каханне з чалавекам! Куляцца праз галаву хочацца. І спяваць* [6, с. 88]; *Ах, як хараша так жыць! У згодзе з прыродай. З бусламі тымі, з ластаўкамі. І з людзьмі...* [6, с. 102].

Заклучэнне. Іван Шамякін нярэдка звяртаецца да ССЦ пры пабудове афарыстычнага выказвання. Такія афарызмы вызначаюцца адзінствам зместу, сінтаксічнай і рытміка-інтанацыйнай будовы, маюць семантычную і сінтаксічную завершанасць. У іх ужываецца ланцужковая, паралельная і далучальная сувязі. Найбольш непасрэдным, семантычна напоўненым, выразным і эмацыянальна-экспрэсіўным робіць афарызм далучальная сувязь. Аб'яднаная адной агульнай думкай, часткі ССЦ могуць складацца з незалежных суджэнняў, рытарычных пытанняў, воклічаў.

Спіс цытуемых крыніц

1. Беларуская мова : энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. — Мінск : БелЭн, 1994. — 655 с.
2. Солахаў, А. В. Сучасная беларуская літаратурная мова: віды лінгвістычнага аналізу : вучэб. дапам. / А. В. Солахаў. — Мінск : Нар. асвета, 2016. — 415 с.
3. Тарланов, З. К. Русские пословицы : синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. — Петрозаводск : ПГУ, 1999. — 448 с.

4. *Шамякін, І. П.* Збор твораў : у 23 т. / І. П. Шамякін. — Мінск : Маст. літ., 2003—2015. — Т. 1 : Карэнні і галіны : з дзённікаў апошніх год ; Слаўся, Марыя! : гісторыя кахання, любові і жыцця ; Глыбокая плынь : раман ; прадм. А. Марціновіча. — 2003. — 446 с.
5. *Шамякін, І. П.* Збор твораў : у 23 т. / Іван Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. М. Мушынскага ; паслясл. М. Караткова ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. — Мінск : Маст. літ., 2003—2015. — Т. 11 : Крыніцы : раман. — 2012. — 423 с.
6. *Шамякін, І. П.* Збор твораў : у 23 т. / І. П. Шамякін. — Мінск : Маст. літ., 2003—2015. — Т. 7 : Вялікая княгіня : раман ; Ах, Міхаліна, Міхаліна... ; Адна на падмостках ; Шлюбная ноч : аповесці. — 2006. — 398 с.
7. *Шамякін, І. П.* Збор твораў : у 6 т. / І. П. Шамякін. — Мінск : Маст. літ., 1977—1979.
8. *Шамякін, І. П.* Палеская мадонна : аповесці : для ст. школ. узросту / маст. М. Рыжы. — Мінск : Юнацтва, 1998. — 590 с.
9. *Шамякін, І. П.* Пошукі прытулку : аповесці : для ст. школ. узросту / І. П. Шамякін ; маст. У. М. Аніська. — Мінск : Юнацтва, 2001. — 350 с.
10. *Шамякін, І. П.* Трывожнае шчасце : пенталогія : для ст. школ. узросту / І. П. Шамякін ; маст. А. В. Александровіч. — Мінск : Аракул, 1995. — 608 с.

УДК 821.161.3-31*Я.Сіпакоў

В. У. Гулькевіч

Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», Гомель

АДМЕТНАСЦЬ МАСТАЦКАГА СВЕТУ Ў АПОВЕСЦЯХ ЯНКІ СІПАКОВА

Уводзіны. Янка Сіпакоў — асоба ў айчынным мастацтве слова надзвычай шматгранная. Ён зарэкамендаваў сябе найперш выдатным паэтам. Зварот жа пісьменніка да эпічных жанраў абумоўлены сюжэтнасцю яго паэзіі. А яго проза ў сваю чаргу вызначаецца выключным лірызмам, паэтычным гучаннем. Духоўная і творчая эвалюцыя гэтага пісьменніка ўяўляе досыць цікавы феномен у сучаснай беларускай культуры, калі энцыклапедызм творчых памкненняў, скіраванасць на жывы і рухомы эстэтычны аб'ект, на адноснасць жанравых форм і абсалютнасць духоўнага зместу гавораць пра аўтара як унікальную творчую індывідуальнасць.

Асноўная частка. У абуджэнні асабістай цікавасці да прозы Я. Сіпакоў не бачыць нічога незвычайнага: «Гэта, мусіць, натуральна. Большую цікавасць, мне здаецца, выклікае іншы пераход — ад прозы да паэзіі. Паралельная праца ў паэзіі і прозе, на маю думку, заўсёды карысная — яна дапамагае ўзаемапрацікнуць жанраў: эпічнасць набывае паэзія, лірычнасць — проза» [1, с. 67]. Асабістае жаданне пісьменніка выпрабаваць свае сілы ў новых мастацкіх жанрах адлюстроўвае між тым заўсёды надзённую патрэбу літаратуры — наблізіцца да рэальных праблем сучаснасці, знайсці больш дасканалыя сродкі яе выяўлення. Слушна зазначае на гэты конт А. Гарлоўскі: «Усведамленне неабходнасці праўды, ісціны прымушае пісьменніка выбіраць не толькі тэмы, але і жанры — спосабы выяўлення ісціны, таму што на гэтым і толькі на гэтым літаратура трымаецца...» [2, с. 67]. І дадае: «Жанры падпарадкоўваюцца іншым, больш уладарным і больш глыбокім заканамернасцям, чым валявая арганізацыя літаратурнага працэсу, таму што яны з'яўляюцца адлюстраваннем не толькі глыбінных працэсаў жыцця, але і форм іх усведамлення, разумення сувязей, заканамернасцей жыцця» [2, с. 68]. Такім чынам, праца ў новым жанры непазбежна звязана з пераадоленнем цяжкасцей на шляху засваення іншых заканамернасцей мастацкай тыпізацыі.

Янка Сіпакоў увайшоў у мастацкую прозу аповесцямі «Крыло цішыні» і «Усе мы з хат», аб'яднанымі пасля з нарысам «Даверлівая зямля» ў адной кнізе. Гэтыя творы разглядаюцца крытыкамі ў рэчышчы лірычнай прозы: апаўдальная плынь тут выразна суб'ектывізаваная (відавочна калі не тоеснасць, то блізкае падабенства асабістага лёсу галоўнага героя і лёсу аўтара).

Прынцып аўтабіяграфізму ўласцівы, хоць і ў рознай меры, і лірычнай прозе, і мемуарам, вызначае іх месца ў агульнай сферы дакументальнай літаратуры. Праецыруючы асабісты вопыт на агульнанароднае жыццё, аўтар вядзе тут размову «пра час і пра сябе». Яркасць і сіла яго ўражанняў з'яўляюцца зарукай праўдзівасці, фактычнай дакладнасці, доказнасці твора.

«Многім людзям, — гаворыць латышскі паэт Я. Асманіс, — спадарожнічаюць не толькі ўспаміны аб дзяцінстве, малюнкі і вобразы, настрой і роздум дзяцінства, але і адчуванні перажытых яркіх імгненняў. А гэта, на мой погляд, з'яўляецца перадумай чалавечнасці, чуласці, здольнасці жыва і свежа ўспрымаць свет і адгукацца на яго з'явы, увавіць самае галоўнае і каштоўнае ў чалавеку — жывую душу» [3, с. 5].

Лірычная проза, несучы чытачу вялікі зарад душэўнай цеплыні, з'яўляецца актыўным сродкам сцвярджэння светлых гуманістычных ідэалаў. Сведчаннем таму ў беларускай прозе з'яўляюцца, напрыклад, творы Я. Брыля, У. Караткевіча, М. Стральцова.

Жанравая своеасаблівасць лірычнай прозы, блізкай да ліра-эпасу, дапамагла паэту Я. Сіпакову ў цэлым паспяхова пачаць працу на новым літаратурным мацерыку. У пісьменніка своеасаблівая лірычная проза. І хоць сюжэт у цэлым узгадняецца з логікай пачуццёвага, але ён абмяжоўваецца логікай жанру праявічнай адзінкі. Душэўнае не заслання сабой падзейнага, а арганічна ўпісваецца ў яго ход, з'яўляючыся як бы каталізатарам самога дзеяння, яго творчым імпульсам.

Так, аповесць «Крыло цішыні» (1976) адлюстроўвае вясковае жыццё першых пасляваенных гадоў. Твор перадае спецыфічнасць гэтага пераходнага часу. Вайна закончылася, але яна яшчэ многае вызначае ў жыцці